

- метод. посіб. / В.Є. Скульська. – К. : ІПК ДСЗУ, 2012. – С. 126.
5. Griffin C. A critical perspective on sociology and adult education / C. Griffin ; eds. J. M. Peters, P. Jarvis and Associates // Adult education: Evolution and achievements in a developing field of study. – San-Francisco : Josser-Bass, 1991. – P. 259–281.
6. Hiemstra R. Individualizing Instruction: Making Learning Personal, Empowering, and Successful / R. Hiemstra, B. Sisco. – Режим доступу : <http://home.tweny.rr.com/hiemstra/pegphil.html>.
7. Knowles M.S. Towards a Model of Lifelong Education / M.S. Knowles. – 3rd. ed. – N. Y., 1972. – P.21. – [302 p.].
8. Nilsson P. The role of a career counselor in counteracting unemployment / P. Nilsson. – Режим доступу : <http://www.gla.ac.uk/wg/svitemle.html>
9. Skulska. Kompetencja pedagoga w systemie fachowego przygotowania bezrobotnych. Pedagogika / Tom 8. – Plock : Wydawnictwo PRINTRAP, 2009. – С. 275–287.

Стаття надійшла 14.08.2012 р.

УДК 159.923

Н.В. Павлик,

кандидат психологічних наук

(Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих

Національної академії педагогічних наук України, м. Київ)

Психодіагностика характеру особистості в умовах професійної депривації

У статті подано методичку діагностики структури та змісту характеру особистості, яка перебуває у стресогенних умовах депривації трудової потреби.

Ключові слова: особистість, професійна депривація, невротичний характер.

В сучасних умовах загострення конкуренції на ринку праці людина змушена шукати адекватні форми взаємодії з навколишнім світом з метою адаптації до складних умов життя. Проблема професійної депривації особистості проявляється не тільки в ситуації безробіття, а й у випадку, коли професіонали (інженери, педагоги, лікарі тощо) змушені міняти професію, оскільки не витримують економічного та психологічного тиску через економічну нестабільність у країні. Пристосування до стресогенних умов життя викликає особистісні девіації, які детермінують патохарактерологічний (зокрема, невротичний) розвиток особистості. Набуті особливості невротичного характеру не тільки не сприяють конструктивній професійній самореалізації людини, а навпаки, створюють додаткові психологічні проблеми. Ця сумна реальність зумовлює актуальність психодіагностики та своєчасної профілактики невротизації в умовах професійної депривації особистості.

Метою статті є висвітлення проблеми дисгармонійного розвит-

ку особистості та розробка методів діагностики особливостей рис характеру.

Виклад основного матеріалу.

Характер як стійка система стійких особистісних рис формується шляхом набуття і закріплення певних стереотипів. Тобто характер можна розглядати як систему набутих позитивних або негативних “звичок” сприйняття та поведінки.

Характер має *зміст і структуру*. Показники структури характеру розташовуються по осях: сила – слабкість; жорсткість – м'якість; цілісність – суперечливість; неурівноваженість – урівноваженість характеру. Залежно від структури й змісту характер може бути гармонійним, що визначає конструктивний розвиток особистості, і дисгармонійним. Визначальним чинником гармонійності характеру є ступінь сформованості духовно-моральної саморегуляції, яка має здійснюватися за рахунок взаємоузгодженого функціонування духовно-моральної та емоційно-вольової сфер особистості.

Умови професійної депривації спричиняють формування невротичного характеру – системи стійких деструктивних і неузгоджених

рис, проявляються в хронічній роздратованості, непослідовності дій. Передумовою розвитку невротичного характеру є наявність акцентуації, яка, посилюючись під впливом стресових умов, набуває ступеня вираженості рис характеру до рівня невротичних. На основі аналізу типів акцентуації характерів за класифікацією А.Є. Лічко [1] нами було визначено провідні невротичні риси кожного типу.

1. Сензитивний тип – має підвищену чутливість, вразливість, знижений настрій. Стрижневими рисами є емоційна лабільність, меланхолійність.

2. Неврастенічний тип – має підвищену чутливість, стомлюваність, дратівливість, що зумовлені слабкістю фізичного й психічного здоров'я. Стрижневими рисами є нервово-психічна ослабленість, емоційна лабільність.

3. Психастенічний тип – відрізняється схильністю до самоаналізу, емоційною в'язкістю, тривожністю, нездатністю до прийняття рішень. Яскраво виражена суперечливість характеру: самовпевненість поєднується з нерішучістю. Стрижневими рисами є тривожність, ригідність.

4. Педантичний тип – орієнтований на себе, має надцінні ідеї, оцінює інших людей категорично: вимогливий, жорстокий, злопам'ятний, вередливий і дратівливий. Стрижневими рисами є ригідність, педантичність.

5. Збудливий тип – агресивний, схильний до емоційних афектів, жорстокий. Стрижневими якостями є агресивність, емоційна збудливість.

6. Демонстративний тип – схильний до фантазування. Стрижневими рисами є егоцентричність, демонстративність, емоційна збудливість.

7. Шизоїдний тип – про все має свою думку, стриманий у почуттях, не вміє співчувати. Стрижневі риси: егоцентризм, індивідуалістичність.

8. Гіпертїмний тип – має підвищений настрій, підвищену активність. Часто буває неформальним лідером, занадто самовпевнений, має нестійкі інтереси. Стрижневими рисами є імпульсивність, гордіня.

9. Нестійкий тип – не має особистісного стрижня, залежний від оточуючих, діє за взірцем, слабовільний, має підвищену тягу до лінощів, розваг. Стрижневими рисами є екстернальність, слабовілья, неорганізованість.

10. Конформний тип – прагне бути як усі, наслідувати способи поведінки. Має некритичне ставлення до авторитетів. Стрижневими рисами є екстернальність, лукавість, конформізм.

Спираючись на цю типологію, нами було скомпоновано невротичні риси в систему критеріїв невротичного характеру відповідно до підструктур особистості. Для дослідження структури й змісту характеру було визначено систему *дихотомічних критеріїв* гармонійного і невротичного характерів особистості:

1) духовно-моральна сфера: совісність – гордіня, чесність – лукавість, альтруїзм – корисливість, відповідальність – екстернальність;

2) інтелектуально-креативна сфера: конформність – принциповість, ригідність – креативність, педантичність – толерантність;

3) вольова сфера: збудливість – психічна урівноваженість, імпульсивність – терплячість, слабовілья – організованість;

4) емоційна сфера: емоційна лабільність – емоційна стабільність, тривожність – впевненість, меланхолійність – оптимістичність;

5) комунікативна сфера: агресивність – доброта, індивідуалізм – емпатія, демонстративність – скромність;

б) психофізіологічні якості: нервово-психічна ослабленість – стресостійкість.

По кожному критерію визначено показники і відповідно до кожного показника розроблено психодіагностичну методичку, яка містить 35 шкал і дозволяє визначити риси характеру відповідно до підструктур особистості.

Експериментальний опитувальник "Структура та зміст характеру" розроблений нами на основі комплексного поєднання окремих шкал за різноманітними методиками: самоконтролю (Кеттелл), креативності (О.Є. Тунік), екстернальності (Є.Ф. Бажин), агресивності, толерантності, емпатії, тривожності, збудливості, невротизації (В.В. Бойко), стресостійкості (М.В. Секач), депресивності (Т.І. Балашова), індивідуалізму, демонстративності тощо [2]. При використанні методики учаснику випробування дається *інструкція: оцініть ступінь своєї згоди з кожним твердженням (0 – не згоден, 1 – не впевнений, 2 – згоден).*

Інструкція

1. У конфліктах я намагаюся зрозуміти свою неправоту і вибачаюся.
2. Я люблю завжди бути першим.
3. Я могу віддати останні гроші на купівлю ліків для хворої людини.
4. Мені важко подавати милостиню безпритульним дітям.
5. Я особисто відповідаю за свої стосунки з людьми.
6. У моїх проблемах винувати обставини або інші люди, це мене дратує.
7. Моє золоте правило – чесність перед собою та іншими.
8. Про деякі нюанси мого життя батькам знати не обов'язково.
9. Заради своїх принципів я готовий піти на конфлікт із друзями.
10. Будь-яке побажання навколишніх я завжди намагаюся виконати.
11. Я дуже люблю займатися творчістю.
12. Мені складно приймати рішення, я довго вагаюся.
13. Зазвичай я легко пристосовуюся до нових прискіпливих партнерів.
14. Я не люблю нововведень, мені вкрай важко змінювати свої звички.
15. Мене зовсім не бентежать зауваження щодо мене або моєї роботи.
16. У незначній ситуації я відчуваю ненависть, неконтрольовану лють.
17. Потрапивши у затор на дорозі, я спокійно очікую.
18. Я краще пройду пішки 2–3 зупинки, коли автобуса немає.
19. Залізна воля й організованість – мої головні помічники в житті.
20. Коли мені набридає нецікава робота, я її кидаю.
21. Мені вдається регулювати свої емоції силою волі й свідомості.
22. Я часто засмучуюся через дрібязкові негаразди.
23. Я завжди впевнений у досягненні поставленої мети.

24. Мене охоплює почуття тривоги й страху під час грози.
25. Все, що відбувається у нашому житті, веде до щастя.
26. Я песимістично думаю про майбутнє.
27. Я довіряю людям і доброзичливо ставлюся до оточення.
28. Мені приємно ткнути носом ворогів у їхні помилки.
29. Коли я читаю про трагічні події, то дуже співчуюю героям.
30. Зазвичай я живу "у своєму світі", проблеми інших мене не хвилюють.
31. У спілкуванні я більше цікавлюся іншими, ніж говорю про себе.
32. Я люблю викликати подив і замилювання в інших людей.
33. Я спокійно сприймаю яскраве світло, різкі звуки, сильний шум.
34. Мені важко зосередитися на роботі, пов'язаній із тривалою увагою.
35. Іноді я хочу підтримати людину, але раптом дратуюся й ображаю її.
36. Мені часто буває соромно за свої думки та вчинки.
37. Я не люблю й не вмію просити пробачення.
38. Від своєї мети краще відмовитися, якщо це може комусь зашкодити.
39. Допмагаючи іншим, я зазвичай сподіваюся на відповідну допомогу.
40. Я точно знаю, що мої невдачі були результатом власних помилок.
41. Люди, яких я кривдив, самі винуваті в цих моїх вчинках.
42. Я намагаюся чесно сказати другу про його поганий вчинок.
43. Мені цікаво обговорювати з іншими людьми недоліки моїх друзів.
44. Я завжди намагаюся діяти згідно з моральними принципами.
45. Я хочу бути як усі: не виділятися, дотримуватися громадських правил.

46. Мені подобається експериментувати й вирішувати складні завдання.
47. Я ніколи не зроблю перший крок назустріч, якщо мене скривдили.
48. Я спокійно сприймаю, коли партнер робить щось по-своєму.
49. Я дуже злюся на себе, коли не можу зробити роботу досконало.
50. Я спокійно реагую навіть на великі неприємності.
51. Я зазвичай грубо і з гнівом відповідаю кривдникові.
52. Я можу досить довго терпіти біль, голод, спрагу, спеку й холод.
53. Іноді я купую річ, не подумавши чи потрібна вона мені.
54. Я можу організувати себе, коли потрібно зробити багато роботи.
55. Я не дотримуюсь розпорядку дня: часу підйому, прийому їжі, занять.
56. Я легко переборюю свій гнів та відновлюю емоційну рівновагу.
57. Я часто роблю вчинки під впливом миттєвого настрою.
58. Зазвичай я спокійний перед іспитами.
59. У мене буває почуття сильного занепокоєння, відчуття можливого лиха.
60. Я природжений оптиміст, у мене завжди гарний настрій.
61. Іноді мені здається, що я взагалі ні на що не придатний.
62. Більшість людей – симпатичні та приємні для мене люди.
63. Деякі люди ображаються на мене за мою різкість або злість.
64. Мені цікаво зрозуміти і зміст розмови, й почуття співрозмовника.
65. Я зазвичай вирішую проблеми сам, не звертаючись по допомогу.
66. У компанії я більше мовчу й слухаю інших.
67. Я не терплю байдужого ставлення навколишніх до себе.
68. Коли я лягаю спати, то відразу засинаю, не думаючи про минулі події.
69. Я швидко втомлююся від кропіткої роботи, і тоді мене все дратує.
70. Часто мої реальні вчинки не збігаються з моїми добрими намірами.
71. Голос власної совісті для мене важливіший, ніж осуд оточення.
72. Я не терплю ніяких зауважень на свою адресу.
73. Коли людина має труднощі, мені часто вдається допомогти їй.
74. Мені важко позичати гроші, навіть коли я маю таку можливість.
75. Ані обставини, ані інші люди, тільки я сам є причиною моїх проблем.
76. Я відчуваю, що мало впливаю на те, що відбувається зі мною.
77. Я вважаю, що треба чесно зізнаватися собі й людям у своїх вчинках.
78. Життя навчило мене не бути занадто відвертим, навіть із друзями.
79. Завжди треба говорити правду, якою б гіркою вона не була.
80. Заради схвалення друзями можна пожертвувати своїми принципами.
81. Мені цікаво знаходити оригінальні рішення в складній ситуації.
82. Я довго не можу заспокоїтися через неприємності.
83. Якщо люди роблять щось неправильно, я не вступаю з ними в суперечку.
84. Лягаючи спати, я перевіряю, чи погашене світло, чи замкнені двері.
85. Я рідко злюся й гніваюся.
86. Якщо хтось мене скривдить, то одержить від мене своє сповна.
87. Мене не дратує очікування в чергах.
88. Я часто щось кажу, не подумавши.
89. Будь-яку роботу я намагаюся виконувати ретельно й організовано.
90. Я не можу вчасно піднятися вранці і тягну до останньої хвилини.
91. Мені вдається переступати через свої образи й зберігати спокій.
92. Якщо мені щось не вдається, я можу втратити надію й запанікувати.
93. Я впевнений у своєму майбутньому.
94. Мені часто сняться страшні сни.
95. Ранком я зазвичай встаю в гарному настрої.
96. У своєму житті я багато чого робив не правильно, і тому зараз я нещасний.
97. У людях більше гарних якостей, ніж недоліків.
98. Коли я влаштовую сварку або сварюся з ким-небудь, мені стає легше.
99. Я завжди співчуваю тим, хто страждає.
100. Мені більше підходить не колективний, а індивідуальний спосіб роботи.
101. Я згодний з тим, що скромність прикрашає людину.
102. Знайомі вважають, що в мене є артистичні здібності.
103. Я легко адаптуюся до несподіваних неприємних ситуацій.
104. Втомившись від роботи, я відчуваю слабкість і дратівливість.
105. Буває так, що думаю я одне, а неусвідомлено вчиняю інакше.
106. Я часто відчуваю голос совісті та каяття.
107. У конфлікті я завжди наполегливо відстоюю свою правоту.
108. Я забуваю про власні проблеми, коли від мене залежить доля інших.
109. Я прив'язуюсь душею до речей: мені важко їх дарувати або викидати.
110. У конфліктах я частіше відчуваю власну провину й відповідальність.
111. Мої оцінки залежать не стільки від моїх зусиль, скільки від настрою педагога.
112. Я вважаю чесність універсальним принципом свого життя.
113. Деякі хитрощі в стосунках із людьми бувають досить корисними.
114. Про мене кажуть, що я – принципова людина.
115. Краще злукавити й підтримати друзів, знаючи, що вони не праві.
116. Я знаходжу рішення складних ситуацій принципово новим способом.
117. Я глибоко переживаю образи й думаю, як гідно відповісти кривдникові.
118. Я чемно ставлюся до людини, навіть якщо вона мені неприємна.
119. Я ретельно стежу за тим, щоб кожна річ була на своєму місці.
120. Зазвичай я спокійний і не відчуваю внутрішньої напруженості.
121. Незначний привід може викликати в мене лють та агресію.
122. Заняття, що вимагають тривалої зосередженості, мені подобаються.
123. Я не в змозі стояти в довгій черзі.
124. Коли завдання складне, я буду працювати, доки не знайду рішення.
125. Я не в змозі перебороти кулінарні спокуси.
126. Я не дозволяю собі довго злитися і відновлюю емоційну рівновагу.
127. У мене часто бувають безпричинні зміни настрою.
128. Перед несподіваним викликом до начальства я спокійний.
129. Я дуже хвилююся, коли близькі люди затримуються.
130. Я рідко думаю про можливі невдачі, а завжди сподіваюся на краще.
131. У мене буває такий поганий настрій, що нічого б не бачив і не чув.
132. Я уникаю суперечок, щоб зберегти мирні відносини із друзями.
133. Час від часу мене немов тягне щось посваритися з ким-небудь.
134. Я завжди переймаюся чужими проблемами, співпереживаю людям.
135. Я завжди встановлюю свої правила і наполягаю на них.
136. Я люблю одягатися скромно.
137. Мені подобається бути центром уваги в компанії.
138. Мені подобається робота в екстремальних умовах.
139. Перевтомившись перед сном, я важко засинаю, а зранку я млявий.

140. Іноді я неусвідомлено поведуюся всупереч тому, що підказує розум.
 141. Я відчуваю величезне полегшення, коли прошу пробачення.
 142. Мене дратують успіхи моїх ворогів.
 143. Треба намагатися жити для інших, відмовляючи собі заради їхнього блага.
 144. Я підтримую думку, що вигода й гроші – головні мотиви діяльності.
 145. Я завжди сам відповідаю за те, що зі мною відбувається.
 146. Здійснення моїх бажань залежить переважно від щасливого випадку.
 147. Я чесно розповідаю батькам про всі свої неприємності.
 148. Про свій нечесний вчинок не треба нікому розповідати.
 149. Практично завжди мої вчинки відповідають моїм переконанням.
 150. Людям треба говорити лише те, що їм приємно.
 151. Я не зациклююсь на проблемах, а намагаюсь їх творчо вирішити.
 152. Мені докучають неприємні думки, які настирливо лізуть у голову.
 153. Мені вдається ладити з людьми, у яких поганий характер.
 154. Я в усьому прагну зберігати порядок.
 155. У складній ситуації я опановую себе й вирішую проблему.
 156. Я часто влаштовую гучні скандали, якщо мене роздратують.
 157. Я можу довго терпіти драгівливість і докори хворої близької людини.

Ключ до обробки даних. Ступінь сформованості кожної якості визначається шляхом підрахування суми загальної кількості балів по кожній шкалі.

Показники **змісту** характеру: совісність (С.) – 1, 36, 71, 106, 141; гордіня (Г.) – 2, 37, 72, 107, 142; альтруїзм (Ал.) – 3, 38, 73, 108, 143; корисливість (Кор.) – 4, 39, 74, 109, 144; відповідальність (Від.) – 5, 40, 75, 110, 145; екстернальність (Ек.) – 6, 41, 76, 111, 146; чесність (Ч.) – 7, 42, 77, 112, 147; лукавність (Л.) – 8, 43, 78, 113, 148; принциповість (Прин.) – 9, 44, 79, 114, 149; конформність (Кон.) – 10, 45, 80, 115, 150; креативність (Кр.) – 11, 46, 81, 116, 151; ригідність (Риг.) – 12, 47, 82, 117, 152; толерантність (Тол.) – 13, 48, 83, 118, 153; педантичність (Пед.) – 14, 49, 84, 119, 154; самоконтроль (С/к) – 15, 50, 85, 120, 155; збудливість (Збуд.) – 16, 51, 86, 121, 156; терплячість (Терп.) – 17, 52, 87, 122, 157; імпульсивність (Імп.) – 18, 53, 88, 123, 158; організованість (Орг.) – 19, 54, 89, 124, 159; слабовілля (Слаб.) – 20, 55, 90, 125, 160; емоційна стабільність (Ем. ст.) – 21, 56, 91, 126, 161; емоційна лабільність (Лаб.) – 22, 57, 92, 127, 162; впевненість (Вп.) – 23, 58, 93, 128, 163; тривожність (Тр.) – 24, 59, 94, 129, 164; оптимістичність (Опт.) – 25, 60, 95, 130, 165; меланхолійність (Мел.) – 26, 61, 96, 131, 166; доброзичливість (Доб.) – 27, 62, 97, 132, 167; агресив-

- ність (Аг.) – 28, 63, 98, 133, 168; емпатія (Емп.) – 29, 64, 99, 134, 169; індивідуалізм (Інд.) – 30, 65, 100, 135, 170; скромність (Скр.) – 31, 66, 101, 136, 171; демонстративність (Дем.) – 32, 67, 102, 137, 172; стресостійкість (Стр/ст.) – 33, 68, 103, 138, 173; нервово-психічна ослабленість (Н/пс. ос.) – 34, 69, 104, 139, 174.

Шкала оцінки: 7–10 балів – високий рівень; 3–6 – середній; до 3 балів – низький.

Показники **структури** характеру: суперечливість характеру (Суп.) – 35, 70, 105, 140, 175. Інші показники структури характеру визначаються як функції змісту характеру.

Урівноваженість характеру = С/к + Тер.+ Орг.+ Ем. ст. + Стр/ст / 5.

Неврівноваженість характеру = Збуд.+ Ім.+Слаб.+Лаб.+ Н/пс. ос. / 5.

Сила характеру = (С/к + Тер.+ Орг.+ Ем. ст. + Стр/ст + Вп.+ Від.+ Ч.) / 8.

Слабкість характеру = Збуд.+ Імп.+Слаб.+Лаб.+ Н/пс. ос + Екс.+Л.) / 7.

М'якість характеру = (С.+Ал.+ Доб. + Емп.) / 4.

Жорсткість характеру = (Г + С/к + Орг.+ Ал.+Інд.+Стр/ст.) / 6.

Цілісність характеру = (Пр. + Ем. ст.+Орг.+ С.+ Від + Ч.) / 6.

Дана методика дозволяє вивчати невротичні тенденції, що перешкоджають гармонійному розвитку особистості в складних життєвих умовах. Визначення проблемних характеро-

158. Коли хтось спізнюється, мене дратує очікування.
 159. Я завжди оптимально планую свій час, роботу й відпочинок.
 160. Нецікаві розпочаті справи я зазвичай відкладаю на потім.
 161. Я дотримуюсь спокою, намагаючись бути тактовним у суперечці й не дратуватися.
 162. Іноді без причини почуваю себе пригніченим, а іноді навпаки веселим.
 163. Я впевнений у собі й можу успішно виступати перед аудиторією.
 164. Я часто без причини турбуюся, як би чого не трапилося.
 165. Я задоволений своєю долею.
 166. Настрій у мене часто знижений.
 167. Я отримую задоволення, коли комусь допомагаю.
 168. Коли я дратуюсь, то мені хочеться кого-небудь ударити чи щось розбити.
 169. Я люблю уважно вислуховувати людей, щоб їм стало легше.
 170. У мене є на все своя думка, і те, що їй не відповідає, я відкидаю.
 171. Я не люблю привертати до себе зайву увагу.
 172. Для мене важливо, щоб мною захоплювалися всі мої знайомі.
 173. Я одержую задоволення від ризику.
 174. Нерідко я почуваюся втомленим й можу «зірватися» на близьких людях.
 175. Іноді я роблю те, що засуджував, шкодую, але знову повторюю це.

логічних аспектів є основою розробки системи психологічної допомоги людині, що перебуває в складній життєвій ситуації.

Список використаних джерел

1. Личко А.Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков / А.Е. Личко. – Л. : Медицина, 1983. – 208 с.
2. Фетискин Н.П. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп / Н.П. Фетискин, В.В. Козлов, Г.М. Мануйлов. – М. : Изд-во Института психотерапии, 2002. – 490 с.